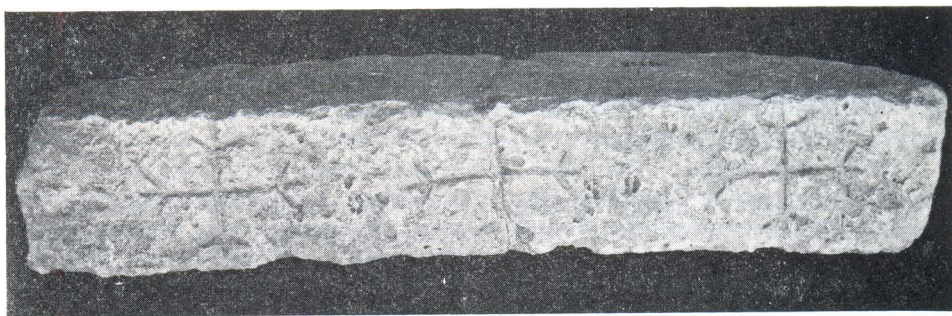

Frane Buškariol

MARGINALIJA UZ CRKVU SV. MIHOVILA U SPLITU*

Glavica iznad Kašluna — nadvratnik s upanim križevima, fototeka AMS br. 1183

Jedan od najčešćih sakronima na području Splita i Solina je sv. Mihovil. Cilj ovog rada je pokušaj opisa položajâ (kroz arheološko-topografski kontekst) na kojima se gotovo do naših dana taj sakronim javlja.

U ovakvim analizama potrebno je na početku nešto reći o svecu titularu. Radi se o svetom Mihovilu arhanđelu jer drugi svetac ovog titulara u ovom prostoru nije zastupljen.

Kult svetog Mihovila arhanđela istočnog je podrijetla i nasljeđuje neke nekršćanske kultove, preuzevši njihove osobine i obilježja.¹⁾ Po Jadranu i zapadnom Mediteranu se počinje širiti već tijekom 5. stoljeća, a kao ishodište širenja tog kulta u ovim krajevima treba uzimati navodno ukazanje koncem 5. st. na Monte Garganu. Iz tog ishodišta posredstvom hodočasnika kult se širio po Evropi i vezivao uz utjecaje Bizanta. Crkve su se gradile na vrhovima uzvišenja ili brda, često su imale oblik zgrade s kriptom kako bi što više sličile uzoru na Monte Garganu.²⁾

Kod Južnih Slavena ovaj titular je prisutan od samog pokršćavanja, što znači da pripada prvom sloju preuzetih svetaca,³⁾ mada je u stručnoj literaturi najčešće mišljenje da se radi o tzv. drugom sloju posvetâ veza-

nom uz predromaničke svece, rasprostranjenom po Dalmaciji naročito u drugoj polovini 9. i početku 10. st., gdje se sv. Mihovil zajedno sa sv. Jurjem priključuje franačkoj sferi utjecaja.⁴⁾ Ako prihvatimo ovakve tvrdnje, to bi značilo da (prostorno nelogično a znanstveno nedokazano) prihvaćamo posredno stizanje ovog kulta u Dalmaciju, preko kasnijih utjecaja sa Zapada, umjesto direktnog dolaska s druge obale Jadrana, ali preko vremenski ranijih istočnih utjecaja.

Treba spomenuti da je jedan kataloški pokušaj obrade crkava s ovim titularom nedavno učinjen, ali zbog ograničenosti interesa, te kratkoće pristupa temi ovi problemi nisu znanstveno riješeni.⁵⁾

Pokušao sam obraditi položaje u Splitu i okolici na kojima se ovaj sakronim javlja. To su:

1. Bambina glavica s južne strane Marjana,
2. zapadni rt Marjana uz crkvu sv. Jurja,
3. neposredno izvan zapadnih zidina Dioklecijanove palače,
4. Poljud, u sklopu postojećih crkvenih objekata,
5. Solin.

U obradi arhivskih podataka i vijesti bilo je potrebno obuhvatiti i one dokumente gdje se može sa sigurnošću odrediti kojem od ovih sakronima pripadaju ti položajno neodređivi spomeni.

Bilo je potrebno i osvrnuti se na neke dokumente vezane uz crkvu ovog titulara na otoku Visu iako viška crkva topografski nije povezana sa splitskim sakronimima. Međutim, zbog povijesnih veza unutar splitske nadbiskupije u dokumentima se ponekad brkaju splitske crkve ovog titulara s istoimenom viškom crkvom.

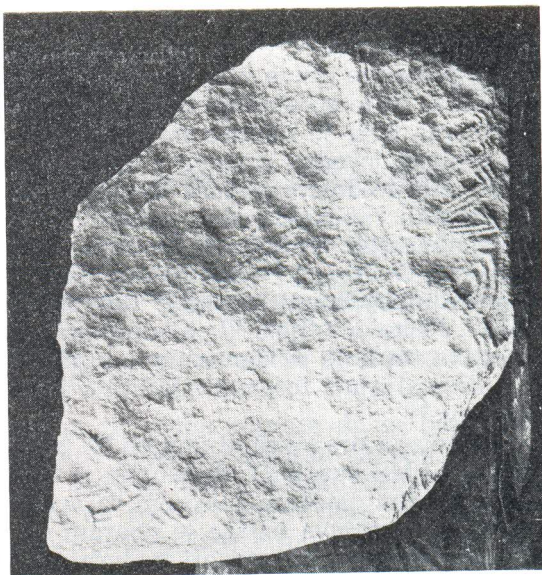
Nisu posebno obrađene pojave sv. Mihovila unutar crkava s drugim titularom po oltarima i istoimene kapele (kao npr. ona u Varošu) ako ne postoje indicije o datiranju takvih objekata prije romaničkog vremena.

1. SV. MIHOVIL NA BAMBINOJ GLAVICI

Bambina glavica se još spominje pod imenom Kašljun,⁶⁾ a u atributu »Bambina« se mora vidjeti jedan od nadimaka obitelji Aljinović, vjerojatno nekadašnjih posjednika zemalja na ovom mjestu.⁷⁾ Kašljun je panromanski toponim Košljun (casstellum s romanskim deminutivom na »...ione«), koji je još dodatno talijaniziran (cassione).⁸⁾ To je vjerojatno razlog pogrešnog razumijevanja toponima i njegova objašnjavanja navodnom crkvom sv. Kasijana,⁹⁾ za koju je utvrđeno da nije na ovom mjestu.¹⁰⁾ U topografskoj stvarnosti položaji Kašljun i Glavica su prostorno odijeljeni.

Bambinu glavicu kao prehistorijski lokalitet po prvi put spominje Lj. Karaman.¹¹⁾ Potom ovo mišljenje prenose Č. Čičin-Šain¹²⁾ i G. Novak,¹³⁾ koji spominju »nalaze«. Kasnije I. Marović tvrdi da nalaza nema i da je takva povijesna atribucija presmiona.¹⁴⁾ I. Fisković obnavlja interes za ovaj lokalitet pa iznosi mišljenje da dokaza za prehistorijsko razdoblje nema, ali da se zbog geografskog položaja takvo mišljenje ne može u potpunosti niti odbaciti.¹⁵⁾ I. Babić ponovo analizira ovaj položaj i navodi da je tu možda bila prehistorijska gradina.¹⁶⁾

*Glavica iznad Kašljuna —
— dio pluteja, fototeka
AMS br. 1182*

Rekognosciranjima Arheološkog muzeja u Splitu (dalje: AMS) posljednjih godina na ovom položaju nađeno je više ulomaka prehistorijske keramike, s primiješanim drobljenim kalcitom i glinenim premazom karakterističnim za brončano doba. Veliki, složeni blokovi na sjeveroistočnoj strani grebena mogu biti prehistorijske starosti, ali su možda slagani i kasnije za niveliranje terena. Bez dodatnih arheoloških istraživanja teže je govoriti o konkretnijim materijalnim ostacima, tim više što je uzduž čitavog grebena naglašena erozija, koja je možda takve ostatke i uništila. No ponovo treba istaknuti značenje položaja. Nije isključeno, s obzirom na teškoće pristupa, da je ovaj položaj bio iskorišten u prehistorijsko vrijeme bez znatnijih utvrđivanja.

Iz antičkog vremena postoje nalazi. To su ulomci keramike većih gospodarskih posuda, nedovoljno karakteristični za poblize datacije, bilo da su nađeni ranije,¹⁷⁾ bilo da su nalaženi u spomenutim rekognosciranjima. Ne zna se precizno mjesto nalaza ulomka antičkog natpisa, danas u AMS pod inv. br. kat. A 3 111, koji je našao i Muzeju darovao Uroš Benzon.¹⁸⁾ Slova tog natpisa su nedovoljno sačuvana, kako za određenje vrste natpisa, tako i za poblize datiranje.¹⁹⁾

Istraživanje srednjovjekovnog perioda na ovom mjestu vezano je uz djelatnost »Bihaća«, društva za istraživanje domaće povijesti u Splitu, s don Franom Bulićem na čelu, 1895. g.²⁰⁾ Prema Bulićevim riječima tu su nađeni različiti arhitektonski i epigrafički komadi iz 8. st.²¹⁾ S puno opravdanja se može sumnjati u ove Bulićeve riječi jer su u katalogu društva upisana samo 3 broja, odnosno 3 arhitektonska ulomka: «... prag sa tri križa, podstavak (baza) stupa i ploča s uresom na zavijene prutiće...»²²⁾. Zbog ograničenosti broja i kvalitete nalaza opravdano se može sumnjati u postojanje nekakvih ozbiljnijih istraživanja.

U katalogu »Bihaća« navedeni »... zavijeni prutići ...« zapravo su pleterna skulptura, i ona je razlog kasnijoj obradi ovih ostataka i datiranju pripadne crkve u 9—10 st.²³⁾ Uparani križevi s praga (zapravo nadvratnika) očito su zbunili Bulića, shematski su bili bliski ranokršćanskim križevima koje je nalazio po Solinu iz 4—6 st., ali ipak znatno različiti. Ta grubost izvedbe križeva i nalaz pleterne skulpture bili su razlog da Bulić ove predmete pokuša datirati u 8. st., uočivši njihovu različitost i od urbanih ranokršćanskih nalaza i od razvijene pleterne skulpture Dalmacije kasnijih vremena.²⁴⁾ Ovakvo mišljenje bez kritičkog osvrta kasnije prenosi i G. Novak.²⁵⁾ Spomenuti prag vidio je i I. Fisković i odredio ga kao srednjovjekovni komad,²⁶⁾ dok ostalo nije našao. Zanimljiva je izjava koju I. Fisković bilježi,²⁷⁾ po kojoj se i kasnije na Glavici nalazilo pleternih uiomaka, za koje se danas ne zna gdje su.

Zahvaljujući fototeci AMS bilo je moguće identificirati nalaze s ovog položaja.²⁸⁾

Mada je prag već objavljen,²⁹⁾ treba ga sumarno još jednom opisati. Inv. br. AMS kat. S 21, dimenzija je 130×24×58 cm, vrlo je grube izrade s unutarnjim usjekom i utorom za vratnicu. Tri križa trostrukih jednakih završetaka krajeva nalaze se uparani na prednjoj strani. Stoga je u ovom komadu moguće prepoznati nadvratnik jednokrilih vrata.

Drugi komad, dio oltarne pregrade (?), nije u momentu pisanja ovog teksta bio vidljiv u spremištima Muzeja. Nije isključeno da je prenesen zajedno s većinom materijala iz nekadašnje zbirke društva »Bihać« u Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Na temelju fotografije uočava se sličnost ovog komada sa splitsko-solinskim pleterom druge polovine 9. st.

Da li ovi predromanički ostaci pripadaju baš crkvi koja se kasnije spominje u dokumentima? U nedostatku sustavnih istraživanja ovo su dovoljne indikacije, a tek bi istraživački radovi mogli pokazati da li postoje znatniji ostaci objekta. Nešto sjevernije od Glavice, uz put koji vodi od crkve Bl. Gospe od 7 Žalosti prema crkvi sv. Jere, postoji položaj zvan Suspas, čiji toponim također može ukazivati na predromaničko vrijeme. Čista spekulacija je komade s Glavice pripisivati kasnijim selidbama materijala za građevinske svrhe, pa i ovu dilemu tek istraživanja mogu riješiti.

Sv. Mihovil i Glavica se u kasnijim dokumentima javljaju u nekoliko varijanti:

- a. kao »...s. Michaelis di Glavizza...«³⁰⁾ koncem 17. st.
- b. kao »...collina di san Michiele circondata da Vanezze...«³¹⁾ 1702. g.
- c. kao »...il monte di S. Michiel de Casgliun...«³²⁾ 1608—1611. g.
- d. bez dodatne oznake, kao orijentir, u dva dokumenta iz 1614. g.³³⁾

Pregledom ovih dokumenata moguće je uočiti da se uz ovu crkvu često spominje položaj Kašljun, kao mjesto gdje je crkva smještena. Na temelju drugih dokumenata moguće je utvrditi oblike i rasprostranjenost ovog makrotoponima:

- a. »...Castilna...« kao stariji oblik u 12. st.³⁴⁾
- b. oblik »...Castilione...« 1576. g.³⁵⁾
- c. oblik »...Casiliono...« 1434. g.³⁶⁾

- d. oblik »... Chasgliun...« 1495. g.³⁷⁾
- e. oblik »... Casgليون...« 1589. g.³⁸⁾
- f. obli »... Cashliun...« 1621. g.³⁹⁾
- g. oblik »... Cosion...« 1702. g.⁴⁰⁾
- h. oblik »... Cassion...«⁴¹⁾

Na temelju ostalih podataka uz ove, različite imenske oblike, može se zaključiti da je:

— ovaj toponim upotrebljavan u obliku i za prostor blizu crkve sv. Jere,⁴²⁾

— ovako nazivana dolina, ali i brdo,⁴³⁾ gdje se na grebenju nalazila crkva sv. Mihovila,⁴⁴⁾

— na istoku granica položaj Sturine uz more, dok se prema zapadu protezala ovako zvana morska uvala.⁴⁵⁾

Teže je odrediti zapadnu granicu, no nema sumnje da se pod ovim makrotoponomom uključivala i Bambina glavica i udolina između Glavice i položaja Suspas. Toponim Kašjun duguje ime nadbiskupskom kaštelu, smještenom uz more,⁴⁶⁾ ali o njemu na ovom mjestu neće biti govora.

Iz dokumenata je očito da se na vrhu današnje Bambine glavice nalazila crkva sv. Mihovila. Posebno su važne nadbiskupske vizitacije: obilazak nadbiskupa Foconija 1578. g., gdje se može zaključiti da je te godine ova crkva bila oštećena i zahtijevala popravke.⁴⁷⁾ U vizitaciji nadbiskupa Cosmija 1682. g. spominje se kapela sv. Mihovila kao zgrada — beneficij kaptola, ogoljela i bez krova.⁴⁸⁾ U Cosmijevom obilasku 1683. g. kao beneficij pridodan kaptolu, spominje se »... s Michiel de Casgliun...«⁴⁹⁾ U novije vrijeme ostaci ove crkve su ucrtani na topografsko-geološkoj karti Marjana iz 1923. g.⁵⁰⁾ Danas se na Glavici mogu identificirati ostaci stambeno-gospodarskog kompleksa, smještenog u zapadnom dijelu istočne polovice vršnog grebena Glavice, približne veličine 20×40 m. Osim više zatrpanih i obrušenih zidova orijentacije S-J, u sjeverozapadnom uglu kompleksa ispod novijih suhozidova, mogli bi biti ostaci crkvice orijentacije I-Z. Na kompleksu su i dva bunara, jedan uz krajnji jugozapadni ogradni zid, zasut, eliptična oblika promjera $5,5 \times 2,5$ m s nešto kamenja od svodne muljike. Drugi, također zatrpani bunar se nalazi u istočnom dijelu kompleksa, a klesanje živca kamena i slaganje većih blokova mogu ukazivati i na starost veću od srednjovjekovne. Ovim mjestima na kojima se čuvala dragocjena voda mora se priključiti i spomen vode iz 1576. g.,⁵¹⁾ gdje nije baš jasno o kojem se mikropoložaju na području Kašjuna radi. Također, još je sačuvana predaja o potoku koji je tekao sa Suspasa, uz crkvu Bl. Gospe od 7 Žalosti, ponirao te opet izvirao u dnu uvale. Još jedan izvor se nalazi i na strmini za zapadne strane Glavice, ispod današnje asfaltne ceste za rt Marjana, na mjestu gdje bi se možda smjela ubicirati nekadašnja kapela sv. Hermagore i Fortunata.⁵²⁾ Međutim, preciznije ubiciranje ovih kašjunskih voda bi trebalo prepustiti budućim radovima.

Osim spomenutih kamenih nalaza, srednjovjekovnom periodu sa sigurnošću pripadaju ulomci kanalice, razbacanih po kompleksu. Također, istom periodu bi mogli pripadati i ulomci tankih četverokutnih opeka. Vremenski je teže odrediti nastanak rupe eliptična presjeka s dva bočna žlijeba, duboke 19, a gornjih širina 42×31 cm, uklesane u kamen živac

sa sjeverozapadne strane kompleksa. Jednako joj je teško odrediti i namjenu: da li se radi o bazi — temeljenju za nekakav potporanj ili o primitivnom mjernom instrumentu (za desetinu plodina i sl.) ili nečemu trećem.

2. SV. MIHOVIL NA ZAPADNOM RTU MARJANA

Prema spomenu ove crkve u Cosmijevoj vizitaciji 1682—1683.g.⁵³⁾ proistječe da su sv. Juraj i sv. Mihovil bili zajednički titulari jednog crkvenog objekta u to vrijeme. No u istoj vizitaciji se odvojeno spominju beneficiji ova dva titulara (za beneficij sv. Mihovila . . . in punta di Margliano . . .« se kaže da ga uživaju obični svećenici splitskog kaptola,⁵⁴⁾ te se može s opravdanjem pretpostavljati da su dva nepovezana beneficija proistekla iz dva odvojena arhitektonska objekta (crkve). Kako se u istoj vizitaciji posebno spominje kašjunska crkva, i pripadni joj beneficij, ne može biti ni govora o selidbi titulara (ni crkve, ni beneficija) prostorno na istoimeni titular za dva sakralna objekta.

Uz crkvu sv. Jurja odavno je utvrđeno postojanje jednog arhitektonskog objekta u čijim ostacima T. i J. Marasovića⁵⁵⁾ vide tragove Dijanina hrama, i datiraju ga na temelju vizualne analize žbuke u 2. st. n. e. Iz spomenutog rada T. i J. Marasovića vidljivo je da nisu poznavali rad L. Jelića o crkvi sv. Jurja, s kraja 19. st.⁵⁶⁾ Nesuglasice između rada L. Jelića i T. i J. Marasovića⁵⁷⁾ se sastoje u tome što donje dijelove (današnje) crkve sv. Jurja Jelić proglašava antičkim, dok J. i T. Marasović datiraju u srednji vijek. Jelića je teže provjeriti, ali se zato ne može prihvatiti tvrdnja T. i J. Marasovića o romaničkim dijelovima spomenute crkve ako znamo da se rušenje apsida i zatvaranje apsidnog luka desilo između 1897. g. i 1954. g. (čemu je naposljetku dokaz i arhitektonski snimak L. Jelića,⁵⁸⁾ a nipošto u 13. stoljeću. U ovakvoj analizi ostataka uvjerljivije mi se čini Jelićevo mišljenje.

Još 1275. g. se na Marjanu spominju zemlje sv. Jurja,⁵⁹⁾ ali nije jasno da li se radi o beneficiju ili crkvi.

Takve analize kazuju da ne postoji temeljita i sigurna studija, kako o ubicaciji i interpretaciji srednjovjekovnih ostataka na ovom mjestu, tako i o ostacima navodnog Dijanina hrama na mjestu gdje su ga razni autori htjeli vidjeti.⁶⁰⁾ Možemo samo zaključiti da je i ovdje nužno sustavno istraživanje, nakon kojeg bi se mogli opredijeliti za jednu od 3 varijante o ubiciranju mjesta na kojem se nalazila crkva sv. Mihovila na rtu Marjana:

a. crkvi sv. Jurja (u izvornom obliku) pripadaju ostaci interpretirani kao Dijanin hram, dok je nešto ranije građena crkva sv. Mihovila na ostacima antičkog objekta (Dijanina hrama?)

b. crkva sv. Mihovila se nalazila cca 200 m položajno više od crkve sv. Jurja u marjanskoj šumi, te je rušenjem zapuštena i titular postaje kotitular crkve sv. Jurja.

c. današnja crkva sv. Jurja je prvobitno građena kao crkva sv. Mihovila po montekasinskom uzoru, i imala je kriptu. Gornji prostor je posvećen sv. Mihovilu, a kasnije se kriptu posvećuje sv. Jurju. S vremenom ovaj arhitektonski oblik propada te se više ne obnavlja.

3. SV. MIHOVIL SA ZAPADNE STRANE DIOKLECIJANOVE PALAČE

Ova crkva je dosta dobro poznata i istraživana je ne tako davno.⁶¹⁾ Kao njen legendarni graditelj spominje se obnovitelj splitske crkve nadbiskup Ivan Ravenjanin.⁶²⁾ Ova je crkva svojevremeno bila predmet spora između splitskog kaptola i samostana sv. Stjepana, pa je ta njena povijesna važnost dobro potvrđena arhivskim dokumentima, i prisutna u svim pregledima splitske povijesti, počevši od Tome Arhidakona.⁶³⁾ Trg pred ovom crkvom ima često administrativno-upravnu ulogu.⁶⁴⁾

Crkva se redovito spominje u vizitacijama 17. i 18. st., a srušena je početkom 20. st. Spomenuta arheološka istraživanja su dala vrijedne rezultate i nalaze. Potrebno je neke nalaze istaknuti: ulomke tranzene, dio oltarne menze i dva sarkofaga (anepigrafski i onaj u kojem je bio pokopan prokurator salonitanske crkve), koji mogu biti vrijedan pokazatelj predsrednjovjekovne starosti ove crkve, posredno utjecati na ulogu nadbiskupa Ivana i stvarnost njegove osobe, a posredno vrijediti kao argument o starosti crkava s ovim titularom (ako prihvatimo tezu da se titular od tih vremena pa do danas nije mijenjao).

4. SV. MIHOVIL U POLJUDU

U crkvi sv. Trojice u Poljudu nađen je ulomak natpisa sa spomenom sv. Mihovila arhandela.⁶⁵⁾ Ne pripada istoj vrsti pleternog crkvenog namještaja koji je u znatnijem broju nađen u ovoj crkvi, već spada u drugačiju građevinsku fazu.⁶⁶⁾ To može biti jedna od faza same crkve sv. Trojice, kada je sv. Mihovil kotitular crkve. Natpis može biti i prenesen u crkvu sv. Trojice kao obična kamena građa, pri čemu bi bio stariji ili od gradnje ili od faze obnove crkve. U ovakvom nedostatku podataka bilo bi besmisleno i ubicirati i datirati tu eventualnu crkvu.

5. SV. MIHOVIL U SOLINU

Mnoštvo dokumenata i pitanje njihove autentičnosti već su rezultirali znatnim interesom za ovu crkvu.⁶⁷⁾ Stoga ću na ovom mjestu istaknuti samo neke, topografski važne dokumente:

a. 1173. g. se spominje sv. Mihovil »... de sabulo...«, a u istom se dokumentu spominje i sv. Mihovil »... in collibus...«. ⁶⁸⁾ Zemljište, o kojem se u dokumentu govori, nalazi se uz crkvu sv. Mihovila »... in collibus...«, a vlasnik zemljišta živi na području današnjih Kaštela. Stoga sam sklon mišljenju da ovaj drugi sv. Mihovil (in collibus) nije onaj s Glavice u Splitu (mada mu naizgled odgovara opis), niti solinski (kasnije će se vidjeti da ovome opis ne odgovara), već kaštelanski (kojem opis odgovara). Sv. Mihovil s dodatkom »... de sabulo...« je solinski.

b. 1328. g. je solinski sv. Mihovil granica posjeda Splićana i kneza Jurja, sina Pavla Šubića. Tada se javlja kao sv. Mihovil »... de Arena...« blizu mora.⁶⁹⁾

c. 1338. g. je ova crkva upotrebljavala neku zemlju, inače vlasništvo crkve sv. Dujma, koja se nalazila zapadno od amfiteatra u Solinu.⁷⁰⁾

Dvije su kategorije dokumenata o ovoj crkvi: problematični dokumenti po kojima je ova crkva osnovana i postoji u 10—11. st., te drugi, u čiji se karakter ne sumnja, a po kojima je ova crkva postojala u 12—14. st. Ako prihvatimo mišljenje da su raniji dokumenti autentični i faktografski točni, odnosno ako se radi o novograđenoj crkvi koja nije naslijedila stariji objekt i titulara, onda ova crkva spada u sloj crkava s ovim titularom koji se podiže u vrijeme hrvatske državnosti, a povijesno je mlađi od sloja onih crkava s ovim titularom koje se u prvoj (možda do tada i jedinjoj) arhitektonskoj fazi podižu tijekom 6—7. st.

Budući se ova crkva nalazila na mjestu današnje kemijske industrijske zone (INA),⁷¹⁾ opravdano se može sumnjati u mogućnost novih znanstvenih i istraživačkih revizija. Kršćanski objekti 6. stoljeća su zabilježeni na više mjesta po antičkom Solinu; Kapljuč i Marusinac se, izgleda, tijekom srednjovjekovnog perioda ne obnavljaju. Na položajima Manastirine i Vranjic postoji naizgled vakuum od deset stoljeća, nakon čega se na tim mjestima ponovo podižu crkveni objekti (kapele sv. Dujma i Duša od čistilišta). Za položaje Otok i Šuplja crkva postoje neke indicije o ranokršćanskom sakralnom kontinuitetu u srednjem vijeku, ali stanje istraženosti nam ne omogućava čvršće tvrdnje. Mišljenja sam da gradnje (ili obnove) crkava na tim mjestima u srednjem vijeku i kasnije ne smijemo povezivati tek tako, navodnim slučajnim razlozima.

Gradske salonitanske crkve su ovdje izuzetak, listom su propale bez materijalnog i duhovnog pamćenja.

6. SV. MIHOVIL NA OTOKU VISU

Imena i toponimi na izvjesnom broju dokumenata splitske nadbiskupije omogućavaju da se izdvoji grupa dokumenata koji se ne odnose ni na jednu splitsku crkvu s ovim titularom, već se radi o viškoj crkvi. Na ovom mjestu bi sumarno naveo najpoznatije:

- a. dva spomena 1181. g.⁷²⁾
- b. spomen 1323. g.⁷³⁾
- c. spomen 1326. g.⁷⁴⁾

7. SV. MIHOVIL, GDJE SE NE ZNA TOČNO O KOJOJ SE CRKVI RADI

Postoji i nekoliko spomena koji su kontekstom neodredivi a interpretacijom neopredjeljivi:

a. u dokumentu iz 1312. g.⁷⁵⁾ spominje se crkva sv. Mihovila uz toponime: Luka, Ponikve, Dubrava dolac, Jerane, Jamometar. Indikativno je što se kao učesnici ovog darivanja javljaju Šubić i omiški knez.

b. u dokumentu iz 1338. g.⁷⁶⁾ spominje se crkva sv. Mihovila kao posjednik zemalja na položaju Calamet gdje je susjedna zemlja vlasništvo crkve sv. Dujma. Akoli se radi o splitskom Trsteniku, može se samo pretpostavljati koja je od spomenutih crkava posjednik baš ove zemlje. Akoli se pak radi o nekom drugom Trsteniku u splitskoj okolici, onda znamo još manje.

c. ni u jednom dokumentu iz 1358. g. objavljenom u Smičiklasovom »Codexu...« ne spominje se »Mons sancti Michaelis«.77)

Na kraju, možemo sažeti sljedeće misli:

Sv. Mihovil je titular nekoliko crkvenih objekata na području Splita: na Bambinoj glavici iznad Kašjuna s južne strane Marjana; na zapadnom rtu Marjana uz crkvicu sv. Jurja; neposredno izvan zapadnih zidina Palače; u Poljudu u crkvi sv. Trojice; u Solinu.

Nedovoljna istraženost i arhiva i arheološke građe uvjetovala je nepotpuno upoznavanje tih objekata, a posredno i znanstvenih problema vezanih uz ovaj kult. Zbog široke rasprostranjenosti crkava s ovim titularom u ranom srednjem vijeku mahom su se postanci ovih crkava u to vrijeme i datirali. Međutim, zapostavljala se sasvim realna mogućnost da nije postojala praznina od nekoliko stoljeća, već da su ove srednjovjekovne crkve genetski potomci objekata istog sakronima i toponima, iz vremena prije političke stabilizacije Hrvata, odnosno iz 6. stoljeća.

Materijalnih potvrda da bi se ovakve datacije sa sigurnošću potvrdivale nalazimo samo za crkvu sv. Mihovila neposredno izvan zapadnih zidova Palače (s napomenom da je ova građevina jedina istraživana), dok slabije indicije postoje za one na Bambinoj glavici i na zapadnom rtu Marjana. Eventualne veze sv. Mihovila s crkvom sv. Trojice tek bi se istraživanjima trebale utvrditi, dok se mogući razvoj od građevine 6. st. u predromaničku crkvu u Solinu najvjerojatnije ne može dokazati zbog novijih uništavanja.

Pored potrebe za novim radovima, koji bi ovu tezu mogli potkrijepiti ili oboriti, prvenstveno na spominjanim mjestima, možda bi bila indikativna obrada ovog sakronima na drugim dalmatinskim prostorima. No, to već izlazi iz okvira ovog rada.

BILJEŠKE:

* U brojevima 15—17. ovog časopisa (»Kulturne baštine«) otpočeo sam sustavnu obradu podataka o splitskim crkvama do kraja 12. st. U broju 15, između ostalog, govorio sam o crkvi sv. Kasijana. U broju 16 govorio sam o crkvi sv. Feliksa, a u broju 17 o crkvama sv. Andrije. Namjera mi je obraditi sve arheološko-topografskoarhivske podatke vezane uz crkvene objekte tog vremena na splitskom području. Stoga, dodatak u naslovu »Marginalija...« ne smije se tumačiti marginalnošću podataka koje iznosim, već kao naznaku da se uglavnom radi o sistematiziranim postojećim spoznajama. Ovaj članak bi bio četvrti po redu u sklopu teme.

- 1) Cabrol-Leclercq, Dictionnaire d'archéologie chrétienne, T. XI/1, Paris 1933, 903—904.
- 2) I. Božić, Prevlaka-Tumba, Zbornik Filozofskog fakulteta VII/1, Beograd 1963, str. 198—199.
- 3) I. Božić, nav. dj. (2), str. 205 i d.
- 4) Ž. Rapanić, Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u salonitanskom ageru u radnom srednjem vijeku, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (dalje: Vjesnik dalm.) sv. 74, Split 1980, str. 193.
- 5) M. Marasović-Alujević, Hagionimi srednjovjekovnog Splita, Starohrvatska prosvjeta (dalje: SHP) III ser. sv. 15, Split 1986, str. 290—291.
- 6) J. Jelaska, Hrvatska prezimena i toponimi u katasticima splitskog kaptola na početku 17. st., Čakavska rič, sv. 9-1, Split 1978, str. 58.

- 7) N. Bezić-Božanić, Prezime i nadimci u Splitu početkom XIX st., Čakavska rič, sv. 14-1, Split 1986, str. 126.
- 8) P. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, sv. II, Zagreb 1972, str. 167.
- 9) I. Delalle, Misli i pogledi s Marjana, u: I. Delalle-U. Girometta, Marjan, Split 1923, str. 14.
- 10) Za osnovnu literaturu vidi: F. Buškariol, Prilozi arheološkoj topografiji Manuša, Kulturna baština sv. 15, Split 1984, str. 81.
- 11) Lj. Karaman, Marjanske crkvice — Nekoliko historičkih i umjetničkih podataka, Novo doba, Split 26. 3. 1932, str. 5. Ovdje on smješta »...staru gradinu...«.
- 12) Č. Čičin-Šain, Historijski razvitak grada Splita, Split 1950, str. 5.
- 13) G. Novak, Povijest Splita sv. I, Split 1957, str. 13.
- 14) I. Marović, Nekoliko prahistorijskih nalaza iz Splita i okolice Sinja, Vjesnik dalm. sv. 60, Split 1958, str. 8.
- 15) I. Fisković, Prilog poznavanju najstarijih crkvenih spomenika na Marjanu kod Splita, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku sv. 12, Dubrovnik 1970, str. 183, bilj. br. 59.
- 16) I. Babić, Prostor između Trogira i Splita, Trogir 1984, str. 102, bilj. br. 199.
- 17) Vidi bilješku 15.
- 18) F. Bulić, Iscrizioni inedite, Aspalathos (Spalato-Spljet), Bulletino di archeologia e storia dalmata (dalje: Bull. dalm.) sv. 26, Split 1903, str. 136—137.
- 19) Ulomak je veličine 12×14×3 cm, a slova su visoka 2,2 cm. Možda je dio nadgrobnog natpisa, gdje se u prvom retku vide tragovi imena, a u drugom retku tragovi rodbinske oznake: ... TERVS ... / ... OIV ...
- 20) A. Duplančić, Počeci rada društva »Bihać«, Mogućnosti sv. 11—12, Split 1982, str. 1063. Tu se navode Buličeve riječi da je za istraživanje crkvice na Kašjunima »...društvo se okoristilo jednom komičnom prigodom...«.
- 21) Seconda Adunanza della società archeologico-storica »Bihać«, Bull. dalm. sv. 18, Split 1895, str. 179.
- 22) Katalog društva »Bihać« E, Arhitektonski ulomci, kat. br. 6—8, danas u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Za predmete je navedeno da su »...dignuti s mjesta 1895. g...«.
- 23) Vidi bilješku 11.
- 24) Vidi bilješku 21.
- 25) G. Novak, nav. dj. (13), str. 530.
- 26) I. Fisković, nav. dj. (15), str. 182.
- 27) Isto, str. 183.
- 28) Fototeka AMS br. 1182 i 1183 s legendama: »oštećeni komad pluteja« i »prag s uparanim križevima«.
- 29) Vidi bilješku 26.
- 30) L. Katić, Topografske bilješke solinskog polja, Vjesnik dalm. sv. 53, Split 1950, str. 88, na temelju oznake na Calergijevoj karti iz 1675. g. Katić pokušava izjednačiti oznaku »...in Glavizza...« s oznakom »...in collibus...«, što mi se čini neispravnim. O ovome vidi dalje ovaj tekst, biljeshka br. 68.
- 31) P. Petrić, Splitski toponimi III, Čakavska rič sv. 1, Split 1986, str. 151. Ovdje se ne spominje direktno crkva, već brežuljak okružen »vlakama«.
- 32) P. Petrić, Splitski toponimi II, Čakavska rič sv. 1, Split 1985, str. 86.
- 33) P. Petrić, nav. dj. (31), str. 140 i 142. U drugom dokumentu se spominje položaj pod sv. Mihovilom.
- 34) P. Petrić, Splitski toponimi, Čakavska rič sv. 1—2, Split 1984, str. 15.
- 35) P. Petrić, nav. dj. (32), str. 83.
- 36) P. Petrić, nav. dj. (32), str. 94.
- 37) P. Petrić, nav. dj. (31), str. 137.
- 38) P. Petrić, nav. dj. (31), str. 138.
- 39) P. Petrić, nav. dj. (32), str. 90.
- 40) P. Petrić, nav. dj. (31), str. 151.
- 41) P. Petrić, nav. dj. (31), str. 164.
- 42) Vidi bilj. 39.
- 43) Vidi bilj. 41.
- 44) Vidi bilj. 35.
- 45) Vidi bilj. 41.
- 46) Vidi bilj. 35.

- 47) Vizitacija Foconijeva je priključena drugoj vizitaciji: Vizitacija Stjepana Cosmija, Nadbiskupski Arhiv u Splitu, prijepis dr. U. Krizomalija 1942, Historijski arhiv Split, str. 23.
- 48) Isto, str. 26.
- 49) Isto, str. 33.
- 50) I. Delalle-U. Girometta, nav. dj. (9) iza str. 30.
- 51) Vidi bilješku 35.
- 52) S. Buličić-Matijević, Nestale marjanske crkvice, Kulturna baština sv. 3—4, Split 1975, str. 32.
- 53) Vidi bilješku 48.
- 54) Vizitacija Stjepana Cosmija, nav. dj. (47), str. 35.
- 55) T. i J. Marasović, Antički Dijanin hram i ranosrednjovjekovna crkvice sv. Jurja na rtu Marjana, Vjesnik dalm. sv. 61, Split 1959, str. 127—128.
- 56) L. Jelić, Crtice o najstarijoj povjesti Spljeta, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva n. s. sv. 2, Zagreb 1896—1897, str. 40—41.
- 57) Vidi bilješke 55 i 56.
- 58) Isto. Ove su godine uzeti kao okvirni orijentir (to su godine nastanka spomenutih radova), jer su u tom periodu nastale razlike (vidljive u opisu i arhitektonskim snimcima) koje donose L. Jelić i T. i J. Marasović.
- 59) T. Smičiklas, Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (dalje CD) sv. VI, Zagreb 1908, str. 103, br. 90.
- 60) Kontradikcija Jelić-Marasović počiva na temeljima pokušaja ubiciranja ovog hrama još iz vremena oca hrvatske povijesne znanosti Ivana Lucića.
- 61) T. Marasović-M. Zekan, Istraživanje ranosrednjovjekovne crkve sv. Mihovila »na obali« u Splitu, SHP III ser. sv. 12, Split 1982, str. 111—124.
- 62) I. Kukuljević, CD I, Zagreb 1874, str. 178—179, br. 214, 1085. g.
- 63) Sporovi oko ove crkve se spominju u dokumentu: Smičiklas, CD sv. III, Zagreb 1905, str. 451 i Smičiklas, CD sv. IV, Zagreb 1906, str. 22, 47 i 50.
- 64) Pred ovom crkvom se sastavljaju kupoprodajni ugovori. Vidi: Smičiklas, CD sv. IV, Zagreb 1906, str. 102 od 1240. g. ili Smičiklas, CD sv. VI, Zagreb 1908, str. 129 iz 1275. g.
- 65) Ovaj se natpis spominje više puta:
J. T.-M. Marasović, Crkva sv. Trojice u Splitu, Split 1971, str. 8, br. 2; Ž. Rapanić, Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita, Vjesnik dalm. sv. 65—67, Split 1971, str. 278; Isti, Kamena plastika ranog srednjeg vijeka u AMS, Vjesnik dalm. sv. 60, Split 1963, str. 115; F. Bulić, Nadpisi iz hrvatske narodne dinastije, Bull. dalm. sv. 14, Split 1891, str. 19; F. Radić, Izvješće o radu hrvatskog starinarskog društva . . . , SHP sv. 3, Zagreb 1897, str. 40; L. Jelić-F. Bulić-S. Rutar, Guida di Spalato e Salona, Zadar 1894, str. 188 i 215.
- 66) Ž. Rapanić, nav. dj. (65-Ranosrednjovjekovni . . .).
- 67) L. Katić, Fundacionalne i druge isprave sv. Mihovila u Solinu, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, sv. 3, Dubrovnik 1954, str. 53—68.
- 68) Smičiklas, CD II, Zagreb 1904, str. 133.
- 69) Smičiklas, CD IX, Zagreb 1911, str. 436.
- 70) Smičiklas, CD X, Zagreb 1912, str. 396.
- 71) F. Bulić, Trovamenti antichi suburbani a Salona, Vjesnik dalm. sv. 55, Split 1922, str. 45—46. Ovdje se spominju nalazi kasnoantičkih grobova pod tegulama, ali i navodni ostaci crkve sv. Mihovila istočnije od katastarskih čestica 4178-4180/1 i 4180/2, odnosno na kat. čest. 4182/1.
- 72) Smičiklas, CD II, Zagreb 1904, str. 173 i 336.
- 73) Smičiklas, CD IX, Zagreb 1911, str. 124—125.
- 74) Smičiklas, CD IX, Zagreb 1911, str. 308.
- 75) Smičiklas, CD VIII, Zagreb 1910, str. 308.
- 76) Smičiklas, CD X, Zagreb 1912, str. 395.
- 77) M. Marasović-Alujević, nav. dj. (5), str. 291, bilj. br. 180 i navodno isprava Smičiklas CD XI, str. 326.